

І. П. Іванченко,
науковий співробітник відділу з проблем навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, Інститут державного управління у сфері цивільного захисту

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА

I. Ivanchenko,
research worker of the department of training population in case of emergency situations of the Institute of State Administration in the Sphere of Civil Protection

FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZATION OF THE CIVIL PROTECTION SYSTEM ITS ORGANIZING-ECONOMICAL COMPONENT

У статті розглянуто доцільність використання зарубіжного досвіду у сфері реформування системи цивільного захисту, розвитку пожежної та аварійно-рятувальної справи, яка полягає в необхідності наближення служби цивільного захисту України до відповідних європейських стандартів. На прикладі Німеччини, Франції та Польщі досліджено досвід створення ефективних систем управління, фінансового та інших видів забезпечення систем цивільного захисту. Створена система цивільного захисту відіграє важливу роль у забезпеченні національної безпеки цих країн та є системою стратегічного забезпечення життєдіяльності держави, яка призначена для виконання завдань, спрямованих на захист населення та економіки країн під час виникнення надзвичайних ситуацій, проведення рятувальних та інших аварійно-відновлювальних робіт у осередках ураження, а також здійснення заходів з попередження надзвичайних ситуацій.

The article deals with the expediency of the use of foreign experience in the field of reformation of the civil protection system, the development of fire and emergency rescue work which consists in the necessity of approaching of civil protection service of Ukraine to the corresponding European standards. Taking into account the experience of German, France and Poland we investigate their methods of creation of effective system of management, financial and other types of provision of civil protection system. Created system of civil protection plays a vital role in supporting of national safety of these countries. This is the system of strategic maintenance of vital activity of the state. It is also aimed to fulfill the tasks directed towards protection of population and economics of the country in case of emergency situations or during rescue actions and other accident-restorative works in the disaster field and also carrying out complex of preventive measures in emergencies.

Ключові слова: цивільний захист, надзвичайна ситуація, пожежна охорона, органи виконавчої влади, цивільна оборона.

Key words: civil protection, emergency situation, fire protection, executive power, civil defence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах визначення європейського напрямку розвитку України вивчення зарубіжного досвіду організації системи цивільного захисту (далі — ЦЗ) набуває в сучасних умовах особливого значення. Доцільність використання досвіду країн Європейського союзу у сфері реформування системи ЦЗ, розвитку пожежної та аварійно-рятувальної справи полягає в необхідності наближення системи цивільного захисту України до відповідних європейських стандартів.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених досліджуються питання державного управління системами ЦЗ в окремих країнах. Зокрема, дослідженням у цій

сфері присвячено роботи С. Андреева, М. Брушлінського, Ю. Воробйова, Жукової, Н. Клименко, О. Могильниченка, С. Соколова, П. Вагнера, М. Стеблюка, О. Труша, М. Фалєєва, Г. Федулова, А. Чубенка, Р. Цалікова, В. Шоботова та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИДІЛЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Але в цих працях висвітлюється здебільшого лише окремі аспекти цієї проблематики і не формують цілісної схеми стану побудови, функціонування та управління системами цивільного захисту держав ЄС. Недостатньо уваги приділяється економічному аспекту проблеми, поза увагою науковців залишаються питанням матеріально-ресурсного забезпечення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є вивчення досвіду країн-членів ЄС в організації систем ЦЗ на прикладі Німеччини, Франції та Польщі. Особливе місце в дослідженні займає організаційно-економічна складова систем ЦЗ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Цивільний захист у країнах ЄС і НАТО — це передусім державна функція. У більшості європейських країн не існує окремих відомств, відповідальних за ЦЗ. Ці функції забезпечуються через взаємодію різних спеціалізованих структур, зосереджених, зазвичай, у міністерствах внутрішніх справ [12].

Так, для забезпечення державних функцій з питань ЦЗ у структурі МВС Польщі існують Державна пожежна служба, Цивільна оборона (Бюро з питань Захисту Населення і Цивільної Оборони), Пошуково-рятувальні бригади (Департамент рятувальних робіт та цивільного захисту населення) та інші.

Провідну роль у цій справі відведено Державній пожежній службі (далі — ДПС), що включає в себе: Головне відділення ДПС, 16 воєводських відділень ДПС, 335 районних та міських відділень ДПС, 508 рятувальних-протипожежних підрозділів ДПС.

Крім Державної пожежної служби Республіки Польща, заходи у сфері ЦЗ забезпечує Національний центр координації ризиків та ЦЗ Польщі, у складі якого діє єдина система зв'язку та оповіщення.

При управліннях пожежної охорони також утворено штаби з ліквідації великих аварій. Очолює штаб воєвода. При управліннях пожежної охорони воєводств створено спеціальні аварійно-рятувальні частини. Фінансування пожежно-рятувальної служби здійснюють держава, воєводства, повіти, приватні підприємці, а також проводиться підготовка й перепідготовка за кошти тих, хто навчається.

Працівники служб ЦЗ мають пенсійні пільги, право на безкоштовне медичне обслуговування, кращі умови для відпустки, субсидії на відпочинок, проїзд, житлове забезпечення, щорічні, ювілейні премії тощо.

Значне місце у системі цивільного захисту належить добровільним пожежним командам, об'єднаних у Спілку Добровільних пожежних бригад республіки Польща.

Добровільне пожежного товариство Польщі налічує 16380 добровільних пожежних команд, які об'єднують більше 700 000 учасників.

За участь у ліквідації пожеж і інших кризових ситуаціях, а також за участь в тактичних навчаннях, добровольці отримують винагороду в розмірі від 10—15 злотих за годину (складає 1/175 від середньої заробітної зарплати в Польщі).

Загальна схема фінансування добровільних пожежних команд виглядає так: 70—60% коштів на щорічне утримання Добровільних команд (забезпечення паливом, покупка захисного одягу, дрібний ремонт будівлі і техніки, оплата комунальних послуг, оплата винагороди за ліквідацію пожеж і участь в навчаннях, т. п) поступає з бюджету місцевих органів виконавчої влади. Додатково на кожну сільську пожежну команду щорік виділяється близько 2% з бюджету району і 1,8% з бюджету області. 6% — з центрального органу Добровільної пожежної охорони.

Близько 4% поступає з Фонду охорони природного довкілля. Страхові компанії мають право виділяти від 6% від суми свого доходу, але, як правило, виділяють значно більше для розвитку добровільної і державної пожежної охорони. 10% фінансування добровільних команд складають власні засоби команд, що поступають як внески від членів місцевих осередків суспільства (від 10—30 злотих в рік).

Також добровільні команди можуть отримувати кошти у вигляді добродійної (спонсорської допомоги). Крім того, кожен громадянин і кожна юридична особа Польщі мають право перерахувати 1% від суми свого щорічного податку на розвиток будь-якої громадської організації, у тому числі

і для добровільної пожежної охорони. Осередки добровільного пожежного суспільства активно використовують можливості територіальних общин для залучення грантових засобів з різних Європейських фондів, що направляються на закупівлю техніку, ремонт і будівництво депо, закупівлю устаткування, проведення масових заходів, ін. Основним джерелом фінансування покупки техніки і вартісного рятувального устаткування для добровільних пожежних команд є також органи місцевої влади.

У Німеччині для забезпечення координації дій органів виконавчої влади, комунального самоврядування, установ та організацій з питань захисту населення і територій в умовах виникнення НС у системі забезпечення національної безпеки в структурі федерального МВС створено централізований орган — Федеральне відомство захисту населення та допомоги при катастрофах (Федеральне відомство).

Разом з Федеральним відомством захисту населення та допомоги при катастрофах у структурі Федерального МВС Німеччини функціонує й Департамент з питань кризового менеджменту та захисту населення. До головних завдань Департаменту належать координація управління в цій сфері між федерацією та федеральними землями, питання правового забезпечення, бюджетного фінансування та кадрової політики.

Водночас ключові завдання при виникненні криз або надзвичайних ситуацій (далі — НС) на земельному та місцевому рівнях і надалі належать до компетенції федеральних земель, а вирішення цих завдань забезпечується земельними МВС.

Цікавий той факт, що фактично в Німеччині не існує єдиної пожежної охорони. Тобто самого поняття "Пожежна охорона Німеччини" не існує. Відповідальність за пожежну безпеку в Німеччині як на законодавчому, так і на виконавчому рівні покладено на кожну окрему федеральну землю.

Всі існуючі на території Німеччини організації, що займаються протипожежною охороною є членами Пожежного союзу Німеччини. Примітно те, що всі ці організації можна фактично розділити на три основні групи: штатні (професійні) команди, добровільні дружини і призначувані команди. В їх складі: 25000 добровільних пожежних підрозділів (1.3 млн добровільних пожежних) 261,000 юних пожежних (вік 10—17 років) 100 професійних пожежних підрозділів (27,600 професійних пожежних) 900 об'єктових пожежних підрозділів (30,000 пожежних).

У деяких німецьких громадах існує також і обов'язкова служба в пожежній охороні. Це звичайно рідкість, але тим не менше такий вид служби існує в разі нестачі в добровольцях.

У містах з населенням понад 90 тис. жителів організуються професійні пожежні команди поряд з добровільними пожежними дружинами. У містах з населенням менше 90 тис. жителів організується добровільна пожежна охорона (далі — ДПО).

Створення та утримання підрозділів ДПО є обов'язком місцевих органів самоврядування. Статті витрат на утримання оперативних підрозділів ДПО визначаються кошторисом, який складається керівництвом підрозділу і затверджується бургомістром. Оперативні підрозділи ДПО не мають штатних працівників та не наділені правами юридичної особи.

Єдиною державною організацією в системі ЦЗ в Німеччині, яка фінансується безпосередньо з федерального бюджету є Служба організації технічної допомоги (далі — СТД). Варто зазначити, що сьогодні, бюджети дуже багатьох державних структур істотно скорочуються. Але бюджет цієї організації практично єдиний, який не зменшується.

Всього в структурі СТД працюють 75 тисяч рятувальників. Треба підкреслити, що всі рятувальники працюють на громадських засадах. Основна спеціальність у них інша — лікарі, інженери і т. д., які у вільний від основної роботи час зайняті порятунком. Але за це вони зарплату не отримують.

Професіоналами є тільки управлінський апарат (більш 900 осіб), решта на добровільних засадах. Але техніку, обладнання, бази надає держава [4].

У Німеччині ДПО організована на принципах матеріального стимулювання (повної або часткової оплати праці) керівної ланки і основного технічного персоналу (водії, мотористи, механіки) ДПО. Діяльність решти членів ДПО стимулюється пільгами, погодинною оплатою праці за виконання роботи щодо гасіння пожеж або за час чергування у пожежному депо.

Добровільні пожежні за час, проведений на оперативній роботі з гасіння пожеж, та за період навчання отримують зарплату за основним місцем роботи. У подальшому фінансові витрати роботодавців на виплату зарплати добровільним пожежним за час їх відсутності на основній роботі компенсуються за рахунок коштів місцевих органів самоврядування. Всі добровільні пожежні в обов'язковому порядку підлягають страхуванню на випадок загибелі, травмування або отримання інвалідності при виконанні оперативної роботи.

Крім того, добровільним пожежним Німеччини надаються наступні соціальні гарантії та пільги:

- звільнення від служби в армії за наявності 6-ти річного стажу служби в ДПО;
- страхування на випадок загибелі, травмування або отримання інвалідності;
- включення служби добровільної пожежної охорони в загальний трудовий стаж для призначення пенсії;
- отримання зарплати за основним місцем роботи за час, проведений на оперативній роботі, та за 10-ти тижневий період навчання;
- повна або часткова оплата праці керівної ланки і основного технічного персоналу (водії, мотористи, механіки);
- моральне стимулювання у вигляді нагород (за 25 років бездоганної служби, за особливі заслуги, за 40 років бездоганної служби), знаків відмінності, громадської подяки; оплата членства в різних клубах;
- доплата до пенсії заслуженим добровільним пожежним;
- безкоштовна видача обмундирування, забезпечення харчування у період служби.

Дуже схожою на німецьку система попередження і ліквідації НС природного, техногенного і військового характеру у Франції. ЦО у цій країні розглядають як найважливішу складову частину національної безпеки поряд з "військовою" й "економічною" безпекою, вона виконує завдання щодо попередження, прогнозування, планування, оповіщення населення.

Загальне керівництво ЦО здійснює МВС, безпосередньо — національне управління ЦО.

Формування ЦО зведено в корпус, що включає в себе: частини й підрозділи аварійно-рятувальної служби, навчально-мобілізаційні центри, пересувні колони воєнного часу, спеціальні підрозділи прийому і розміщення евакуйованих і потерпілих, авіаційну групу, службу розмінування [8].

У мирний час чисельність корпусу обмежена. Особовий склад, необхідний для доукомплектування, перебуває в резерві міністра оборони й виділяється за заявками міністра внутрішніх справ. Призов у корпус здійснюється як на військову службу. Принцип комплектування в мирний час змішаний: поряд з добровольцями можуть проходити службу й військовозобов'язані призовного віку.

Аварійно-рятувальні формування Франції, як і в Польщі та ФРН, комплектуються на базі частин і підрозділів протипожежної служби, до складу якої входять — 220 тис. добровольців (80%), 12 тис. професіоналів (15%), 7 тис. військових пожежних (Саперна Бригада паризьких пожежних (BSPP) і Батальйон моряків — пожежних Марселя (BMPM) [5].

Практично всі пожежні ходять в Національну Федерацію Пожежних Франції (FNSPF). Вона функціонує вже більше 120 років і призначена для захисту пожежників і поліпшення якості їх служби

Діяльність пожежних формувань у Франції спрямована не тільки на запобігання і гасіння пожеж, а й на надання допомоги у всіх аварійних ситуаціях, на ліквідацію наслідків стихійних лих. Гасіння пожеж становить 13% від усіх видів допомоги

На рівні адміністративно-територіальних утворень (департаментів) відповідальність за ЦО несуть префекти. Робочим органом префекта є секретаріат ЦО (у воєнний час — штаб ЦО).

Відповідальність за організацію ЦО в містах і громадах покладено на мерів. Залежно від категорії населеного пункту, організація ЦО в містах і комунах може бути різною. У населених пунктах з кількістю жителів більше 3 тис. призначаються начальники ЦО і створюються консультативні комісії [8].

Для ведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт при ліквідації НС залучають військові частини, а також пожежні, поліцейські, медичні, саперні й інші спеціальні підрозділи. До останніх належить оперативний координаційний центр, що здійснює цілодобове чергування з оперативного спостереження за всією територією Франції й інформуванню [15, с. 39—40].

Заходи з аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт при ліквідації НС як правило фінансуються з державного бюджету. Водночас значний обсяг робіт у сфері ЦЗ виконують добровольці, фінансування яких здійснюється з місцевих бюджетів та приватних фондів

Уваги заслуговує система державної підтримки добровільних пожежних команд, як на загальнодержавному, так і муніципальному рівнях. Законодавчо закріплено принцип грошової компенсації і соціальних пільг пожежних-добровольців. Приміром в префектурі Івелін чергування в пожежній частині компенсується з розрахунку 5 євро за годину чергування, 7 євро — при участі в гасінні пожежі в денний час і 15 євро — при участі в гасінні пожежі в нічний час.

Крім того, пожежний доброволець має право виходу на пенсію в 55 років (професійний в 57 років), при знаходженні на пенсії — на щорічну виплату у розмірі 1000 євро на рік за умови вислуги в якості добровольця протягом 20 років. Все це в значній мірі сприяє залученню громадян в ДПО.

Пільги та соціальні гарантії ДПО Франції:

- надбавка до пенсії при стажі 20 у літньому підрозділах ДПО від 450 до 1000 євро на рік, при 35 роках і більш 1800 євро на рік;
- оплата участі добровольців у спеціальних операціях (у тому числі в гасінні пожеж) керівники підрозділів — 10,5 євро на годину, командири підрозділів — 7,5 євро на годину, пожежні — 6,7 євро на годину
- отримання зарплати за основним місцем роботи за час, проведений на оперативній роботі в ДПО;
- безкоштовна видача обмундирування, харчування в період служби в підрозділах ДПО;
- надання відпусток в будь-який час;
- страхування в страховій організації учасників добровільних пожежних команд;
- витрати на щорічні медичні обстеження.

Пільги та соціальні гарантії встановлюються органами місцевого самоврядування.

Таким чином країни ЄС накопичили значний досвід створення й функціонування ефективних систем ЦЗ та їх фінансового й ресурсного забезпечення. Використання цього досвіду у процесі реформування служби цивільного захисту України сприятиме підвищенню її результативності та дієвості в умовах як мирного часу, так і в разі потреби військового характеру.

Більшості з досліджених сучасних моделей побудови системи ЦЗ властиві такі риси:

— пріоритетом системи ЦЗ як європейських країн, в сучасних умовах є не ліквідація, а прогнозування, моніторинг і, у разі можливості, попередження НС. Водночас слід зважати на те, що витрати коштів на попередження НС зазвичай є принципово нижчими порівняно з витратами на усунення негативних наслідків НС;

— управління системами в більшості європейських країн здійснюється на урядовому рівні безпосередньо, або через МВС, або через спеціально створені органи державної влади, які мають статус агентств;

— у розпорядженні органів управління ЦЗ перебувають значні сили й засоби, укомплектовані професійними пожежниками та рятувальниками, які характеризуються високим ступенем оснащеності. Водночас паралельно активно залучаються добровільні пожежні та аварійно-рятувальні команди, які за чисельністю в декілька раз перевищують професійні;

— у багатьох країнах найбільший обсяг завдань щодо організації та забезпечення, у тому числі фінансового, пожежних, аварійно-рятувальних і інших невідкладних робіт, покладається на місцеві органи;

— особовий склад пожежних та аварійно-рятувальних команд (в т.ч., добровільних) мають суттєві пільги та соціальні гарантії.

Література:

1. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України від 02.10.2012 р. № 5403-VI (Введення в дію 01.07.2013р.). — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403%D0%B0-17/paran5#n5>

2. Беседа о Добровольной пожарной охране [Електронний ресурс]. — 2011. — Режим доступу: <http://www.23.mchs.gov.ru/press/detail.php?ID=7670>

3. Добровольная пожарная охрана Германии: история ДПО Германии [Електронний ресурс], — 2012. — Режим доступу: <http://www.igps.ru/component/content/article/68-2011-01-19-06-30-23/777-2012-03-05-06-38-22.html>

4. Киченина В.С. Правовые основы деятельности противопожарной службы Франции [Электронный ресурс] / В.С. Киченина / Технологии технологической безопасности. — 2013. — Вып. No 1 (47). — Режим доступу: <http://agps-2006.narod.ru/ttb/2013-1/15-01-13.ttb.pdf>

5. Васійчук В.О., Гончарук В.Є., Качан С.І., Мохняк С.М. Основи цивільного захисту: навч. посібник / В.О. Васійчук, В.Є. Гончарук, С.І. Качан, С.М. Мохняк. — Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2010. — 417 с.

6. Труш О.О. Досвід побудови та функціонування систем цивільного захисту країн-членів Європейського Союзу Західної Європи / О.О. Труш // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 4 (27). — С. 441—447.

7. Труш О.О. Досвід побудови та функціонування систем цивільного захисту країн-членів ЄС Західної Європи / О.О. Труш // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. — 2003. — Вип. 4 (27). — С. 2—10.

8. Федоренко В.Н. Гражданская оборона зарубежных государств. Международная организация гражданской обороны [Текст] / В.Н. Федоренко. — М.: ООО "ИПП "КУНА", 2003. — С. 275—294.

9. Федулов Г.В. Зарубежный опыт создания и обеспечения функционирования систем предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций / Г.В. Федулов // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях [Текст]. — 1998. — Вып. 8. — С. 63—100.

10. Емельянов В. Гражданская оборона Франции / В. Емельянов // Зарубежное военное обозрение [Текст]. — 1991. — № 9. — С. 61—69.

11. Шевцов А., Їжак О. Реформування системи цивільного захисту населення відповідно до завдань європейської та євроатлантичної інтеграції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/3.htm>

12. Чубенко А.Г. Напрями удосконалення правового та методологічного забезпечення фінансових відносин у сфері цивільного захисту у контексті євроінтеграційних процесів / А.Г. Чубенко // Митна справа. — 2010. — № 4 (70). — Ч. 2. — С. 175—181.

13. Безуглов О.Є. Особливості підготовки фахівців для пожежно-рятувальної справи у Республіці Польща: бюл. — 2003. — № 2 (6) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.edu-mns.org.ua/nmc/9/N2\(6\)_03.doc](http://www.edu-mns.org.ua/nmc/9/N2(6)_03.doc)

References:

1. The Verhovna Rada of Ukraine (2012), "Code of civil protection of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403.%DO%BO-17page/> (Accessed 10 Nov 2015).

2. [Beseda o Dobrovol'noj pozharnoj okhrane],- (2011). Available <http://www.23.mchs.gov.ru/press/detail.php?ID=7670.5>

3. [Dobrovol'naia pozharnaia okhrana Hermany: ystoriya DPO Hermany], — (2012). available <http://www.igps.ru/component/content/article/68-2011-01-19-06-30-23/777-2012-03-05-06-38-22/html>

4. Kychynyna, V.S. (2013), "Legal bases of activity French fire fighting service", Tekhnolohyy tekhnosfernoj bezopasnosti, vol. 1, no. 47, available at: <http://agps-2006.narod.ru/ttb/2013-1/15-01-13/ttb.pdf> (Accessed 10 Nov 2015).

5. Vasijchuk, V.O. Honcharuk, V.Ye. Kachan, S.I. and Mokhniak, S.M. (2010), Osnovy tsyvil'noho zakhystu [Basis of civil protection], Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika", Lviv, Ukraine.

6. Trush, O.O. (2009) "Experience of construction and functioning of the systems of civil protection of countries-members of the European union", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats, vol. 4, no. 27, pp 441—447.

7. Trush, O.O. (2003), "Experience of construction and functioning of the systems of civil protection of countries-members of ES of Western Europe", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats, vol. 4, no. 27, pp. 2—10.

8. Fedorenko, Y.N. (2003), "Civil defense of foreign countries. International organization of civil defensive", [M.OOO YPP KUNA].

9. Fedulov, H.V. (1998), "Foreign experience of creation and providing of functioning of the systems of warning and liquidation of emergency situations", Problemy bezopasnosti pry chrezvychnykh sytuatsiyakh, vol. 8, pp. 63—100.

10. Emel'ianov, V. (1991), "Civil defense of France" Zarubezhnoe voennoe obozrenye, vol. 9, pp. 61—69.

11. Shevtsov, A. and Yzhak O. (2009), "Reformation of the system of civil protection of population according to the tasks of European integration", Available at: <http://www.niss.gov.ua/Monstor/mart2009/3.htm> (Accessed 10 Nov 2015).

12. Chubenko, A.H. (2010), "Directions of improvement of legal and methodological provision of financial relations in the field of civil protection in the context of eurointegration processes", Mytna sprava, vol. 4, no. 70, pp. 175—181.

13. Bezuhlov, O.Ye. (2003), "Osoblyvosti pidhotovky fakhivtsiv dlia pozhezhno-riatuvanoi spravy u Respublitsi Pol'scha", Available at: [http://www.edu-mns.org.ua/vol.2\(6\)_03.doc](http://www.edu-mns.org.ua/vol.2(6)_03.doc) (Accessed 10 Nov 2015).

Стаття надійшла до редакції 06.11.2015 р.